

Ezelsoor

Nieuwsbrief voor de Werkgroep Boekwetenschap – Universiteit Leiden

Jaargang 2, nummer 3

Juli 2000

Uit de collectie van de Bibliotheca Thysiana

In zijn werk *De remediis utriusque fortunae* laat Petrarca zijn hoofdpersonen Vreugde en Verstand een gesprek voeren over boeken. Vreugde vertelt vele malen, elke keer in andere bewoordingen, hoeveel boeken zij bezit, terwijl Verstand deze uitspraken van kritisch commentaar voorziet. De motieven die mensen ertoe aanzetten om boeken te verzamelen vormen een belangrijk punt van kritiek. Boeken worden maar al te vaak slechts gewaardeerd om hun schoonheid, als decoratieve objecten, en te weinig om hun inhoud. Petrarca schreef deze tekst in de tweede helft van de veertiende eeuw, ruim voor de uitvinding van de boekdrukkunst, toen boeken nog bijzonder kostbaar waren. Toch blijken zijn woorden drie eeuwen later nog steeds actueel, wanneer Johannes Thysius een Duits-talige editie van het boek aanschaft. De tekst is geïllustreerd met prachtige houtsneden, die geen twijfel laten over de aantrekkingskracht die het boek gehad moet hebben. Het Duits is bovendien een taal die Thysius gezien het beperkte aantal Duitse boeken in zijn bibliotheek waarschijnlijk niet beheerste, wat het ergste doet vermoeden over de motieven achter deze aanschaf.

Deze editie van het boek heeft een lange geschiedenis, die begint rond het jaar 1520, toen het uitgeversduo Sigmund Grimm en Marx Wisung het werk uit het Latijn liet vertalen en Sebastian Brant de opdracht gaf om de houtsneden te ontwerpen. Geheel in de geest van Petrarca's waarschuwendende woorden dreigde de onderneming te mislukken toen de uitgeverij in 1527 failliet ging. De vertaling en de houtblokken met de illustraties waren echter al voltooid, en konden verkocht worden aan een andere uitgever uit Augsburg, Heinrich Steiner. Al direct na de verschijning van het werk in 1532 werd het boek beschouwd als een bijzonderheid, en dat is vooral te danken aan de kwaliteit van de il-

lustraties. Veelzeggend is dat de anonieme kunstenaar die op basis van de schetsen van Brant de houtblokken maakte, dankzij dit werk nog altijd bekend staat als de Petrarca-meester.

Voor de tweede uitgave van het werk liet Steiner bij de houtsneden een nieuwe vertaling maken. De illustraties aan het begin van ieder hoofdstuk werden door Johann Pini-cianus voorzien van een paar regels in het Duits en het Latijn, die in het kort de kern van Petrarca's tekst weergeven. Door deze onderschriften kreeg de introductie van de hoofdstukken een emblematisch karakter, waardoor de aandacht van de lezer nog nadrukkelijker op de afbeeldingen wordt gevestigd. Heinrich Steiner ging uiteindelijk in 1547 failliet, maar de houtsneden werden opnieuw verkocht, ditmaal aan Christian Egenolff in Frankfurt. Door hem en zijn erfgenamen werd het boek nog velen malen herdrukt, de laatste maal door Vincenz Steinmeyer in 1620. Een exemplaar uit 1604 is uiteindelijk in de bibliotheek van Johannes Thysius terechtgekomen.

Hiermee is de geschiedenis echter nog niet ten einde. Toen Steinmeyer de onderneming erfde, was er geen geld meer voor nieuwe grote investeringen. Om zo min mogelijk kosten te maken en bovendien verzekerd te zijn van belangstelling voor het aanbod van zijn uitgeverij, liet Steinmeyer bijna uitsluitend boeken drukken uit het fonds van zijn voorgangers. De houtsneden van de Petrarca-meester hadden zijn bijzondere belangstelling. In 1620 verscheen dan ook het boekje *Newe Künstliche, Wohlgerissene, unnd in Holtz geschnittene Figuren*. Alle houtsneden uit het bezit van de uitgever zijn er in afgedrukt, waaronder de meer dan tweehonderd illustraties uit het boek van Petrarca. Zijn naam wordt door de uitgever nog wel in de inleiding genoemd, maar als onderschriften zijn alleen de teksten van Pini-cianus overgebleven. De naam van de kunstenaar was honderd jaar nadat hij de houtsneden had gemaakt

Inhoudsopgave

Pagina 2

Islamitische boeken kopen in India

Tentoonstellingen

Pagina 3

Van Sara Burgerhart tot exercitiereglement

Recent verschenen boeken

Pagina 4

Niet-westerse schriftcultuur: waar kunst en schrift elkaar ontmoeten

Tentoonstellingen in de Leidse Universiteitsbibliotheek

Colofon

Redactie:

N. L. Bartelings
J.M.P. Schaeps
J.J. Witkam
M. A. Erenstein

Opleiding Engels
Toestel 2060
erenstein@
rullet.leidenuniv.nl

Medewerkers aan dit nummer:

Esther Mourits,
Jan Just Witkam,
Louis Ph. Sloof en
Gerrit-Jan Bouwman

Tentoonstellingen

Amstelveen, Cobra Museum, t/m 15 oktober, *Dichters bij schilders – Bert en het Beeld*. Bert Schierbeek (1918-1996) en zijn samenwerking met beeldende kunstenaars.

Amsterdam, Tropenmuseum, t/m 12 november, *Snap me one! Afrikaanse studiofotografie 1950-2000*.

Den Haag, Letterkundig Museum, t/m 10 september, *Literatuur met een doel. Schrijvers over voetbal*.

Den Haag, Letterkundig Museum, t/m 17 september, *Jacob van Lennep (1802-1868), vijand van ledigheid*.

Den Haag, Museum Meermanno-Westreenianum, vanaf 11 juni, *Kijken naar dezelfde maan. Japanse en westerse kalligrafie van nu*.

Rijswijk, Museum Het Tollenshuis, 17 juni t/m 10 september, *Papierbiennale*.

niet meer bekend, waardoor Steinmeyer elke beroemde Duitse kunstenaar die in aanmerking kwam in de inleiding kon noemen. Enkele van deze namen zette hij ook op de titelpagina, zodat het boek ondanks de slechte kwaliteit van de afdrucken toch op het eerste gezicht iets bijzonders lijkt te zijn.

De aanpak van Steinmeyer had blijkbaar succes. Thysius kocht ook dit boek voor zijn bibliotheek, voor het niet onaanzienlijke bedrag van 12 gulden. Pas een half jaar later kwam ook de Duitse vertaling van het werk van Petrarca in zijn bezit. Daarvoor heeft hij veel minder betaald, slechts 2 gulden en 5 stuivers. Een mogelijke verklaring voor dit verschil in prijs is het ontbreken van een aantal pagina's uit het boek, een probleem dat door een eerdere eigenaar is opgelost door vervangende handgeschreven exemplaren te laten maken, inclusief nagetekende illustraties. Desondanks blijft staan dat het boek door Johannes in de eerste plaats werd gewaardeerd om de schoonheid van de houtsneden. De woorden van Petrarca bleven uiteindelijk ongelezen.

Esther Mourits

Francesco Petrarca, *Tröstspiegel in Glück und Unglück, von Rath That und Arzney in Glück und Unglück* (Frankfurt am Main 1604). In de Bibliotheca Thysiana onder nummer 1965.

Neue Künstliche unnd in Holtz geschnittene Figuren, dergleichen niemahlen gesehen worden. Von den Fürtrefflichsten Künstlichsten unnd Berühmtesten Mahlern, Reissern, und Formscheydern, als nemblich Albrecht Dürer, Hans Holbeyn, Hans Sebald Böhem, Hans Scheufflin, und andern Teutscher Nation Fürtrefflichsten Künstlern mehr (Frankfurt am Main 1620). In de Bibliotheca Thysiana onder nummer 2127.

Islamitische boeken kopen in India

Van 25 februari tot 7 maart 2000 heb ik een acquisitiereis gemaakt naar Mumbai (zoals Bombay tegenwoordig heet), en heb ik op eigen initiatief een doorreis gemaakt naar Hyderabad. Doel van deze reis was het aanschaffen van moderne werken op het gebied van de Islam in India, en dan vooral van boeken die als bronnenmateriaal voor de hedendaagse beleving van de Islam in India kunnen dienen, en die niet via de normale kanalen

kunnen worden verworven. Dit vond plaats in het kader van de aanschaf door Leidse bibliotheek voor het ISIM, het onlangs in Leiden opgerichte Instituut voor de bestudering van de Islam in de moderne wereld.

Afgezien van een kort verblijf in Hyderabad (3-5 maart) ben ik steeds in Mumbai gebleven. In beide plaatsen heb ik in de islamitische wijken de boekhandels bezocht, die meestal dicht bijeengeleggen zijn, zij het dat de sunnieten en shi'ieten duidelijk gescheiden van elkaar actief zijn.

Mijn aanschaf heeft zich geconcentreerd op de volgende genre's en onderwerpen: *fatwa*-verzamelingen, modern islamitisch recht, prekenverzamelingen, werken over islamitische gezondheidsleer, vroomheid en bijgeloof, Korans en Koran-commentaren, mystieke broederschappen, mystieke lyriek, gebeden en rituele teksten. Ook is de verzameling Korans verder uitgebreid. In totaal zijn ongeveer tweeduizend banden (en bandjes) aangeschaft. De meeste zo verworven boeken zijn in het Urdu gesteld, maar ik heb ook werken in het Arabisch, Engels, Perzisch, Gujerati, Marathi en Hindi gekocht. Veruit de meeste nu aangeschafte boeken zijn minder dan tien jaar oud. De kosten van deze reis (reizen, aanschaf, transport) hebben iets minder dan f 15.000 bedragen.

Dit was de eerste acquisitiereis van de Leidse bibliotheek naar deze bestemmingen, en dat was hoog nodig ook want Islamitische literatuur uit Zuid-Azië is tot nu toe relatief incompleet in Leiden aanwezig. Vanwege het ontbreken voor ons van een uitvalsbasis en infrastructuur, en ook van precieze kennis op het punt van export van goederen vanuit (het zeer bureaucratische) India, moest de activiteit vanuit hotelkamers ondernomen worden en is, voor een gegarandeerd veilig en snel transport, gekozen voor de dure diensten van het koeriersbedrijf DHL. Alle vijftien jumbopakken, met in totaal ongeveer 300 kg boeken zijn een dag na mijn terugkeer onbeschadigd in Leiden bezorgd.

Wat heb ik vooral geleerd van deze reis? Mumbai is niet meer het grote islamitische publicitaire centrum van honderd jaar geleden. Er is ook wel wat gebeurd in de tussentijd, met name de gedwongen emigratie van veel moslims in 1948 uit India naar Pakistan. De meeste sunnitische boeken uit India blijken tegenwoordig uit New Delhi te komen, de meeste shi'ietische boeken uit Lucknow.

Mumbai is niettemin door zijn grote en gevarieerde bevolking (evenveel inwoners als Nederland) een goede plaats om boeken uit de verschillende religieuze groeperingen in voldoende mate te verwerven. Naast de reguliere, 'mainstream' aanschaf heb ik geprobeerd zoveel mogelijk ook van de relevante lokale boekproductie uit zowel Mumbai als Hyderabad te verwerven. Met name in Hyderabad heb ik zo een interessante collectie lokaal gedrukte shi'ietische litanieën (*noha's*) te pakken gekregen. In Mumbai kon ik, naast vrij veel lokaal geproduceerde werken, de hand leggen op een kleine collectie al wat oudere islamitische werken uit Kerala, Zuid-India, uitgevoerd in een typografie als ik nog nooit had gezien. Voor een vervolgreis (mogelijk over een paar jaar) zullen vooral handlaren in New Delhi en Lucknow moeten worden bezocht, en zullen behalve Hyderabad nog andere regionale islamitische centra moeten worden aangedaan, bijv. Aligarh, Bijapur e.d. Mogelijk kan Madras in een later stadium ook een bestemming worden. Het is in dit stadium nog te vroeg om vast te stellen of de in Mumbai en Hyderabad gelegde contacten in de toekomst waardevol zullen blijken. Ik heb wel aanwijzingen dat incidentele vervolgaankopen in beide plaatsen per post gedaan zullen kunnen worden.

De kosten van een expeditie als deze blijven een belangrijk punt van aandacht, ook al zijn de boeken voor gemiddeld f7,50 per deel aangeschaft. Bij een volgende reis zal ik moeten proberen de verhouding tussen kosten van aanschaf en kosten van overhead te verbeteren. Mumbai is de duurste stad van India, maar heeft wel het voordeel van een groot en gevarieerd aanbod. Mogelijk dat in het vervolg voor een minder kostbare wijze van transport van de aangeschafte werken gekozen kan worden. Misschien kan ook door de reis langer te maken en meer interne bestemmingen binnen India aan te doen, beter geprofiteerd worden van de investering in de reis van Nederland naar India.

Ik heb natuurlijk van de gelegenheid gebruik gemaakt wetenschappelijke instellingen te bezoeken. In Mumbai waren dat de bibliotheek van de Bombay branch van de Royal Asiatic Society, de Universiteitsbibliotheek en de afdeling Perzisch en Urdu van de Universiteit. In de twee bibliotheken heb ik handschriften en gedrukte bekeken, niet alleen voor de bestudering van de teksten zelf, maar

ook om te zien hoe de dienstverlening was georganiseerd. Bij de RAS in Mumbai was sprake van onverholven tegenwerking bij het beschikbaar stellen van materiaal, bij de Mumbaïse UB was het tegengestelde het geval. Bij enkele docenten van de Universiteit van Mumbai heb ik inlichtingen ingewonnen over de organisatie van de lokale boekhandel, en heb ik informatie uitgewisseld over de onderwijsprogramma's voor het Urdu en Dakhni in Leiden en Mumbai. In Hyderabad heb ik een bezoek gebracht aan de bibliotheek van het Salar Jung Museum en heb ik met de hoofdconservator afspraken gemaakt over de ruil van publikaties. Een paar van onze publicaties heb ik bij hem achtergelaten, en de eerste titels zijn inmiddels uit Hyderabad in ruil ontvangen. Mijn verblijf in Hyderabad was helaas te kort om de andere bibliotheken (Asafiyya en Andra Pradesh Oriental Library) te bezoeken.

Jan Just Witkam

Van Sara Burgerhart tot exercitiereglement

De historicus die zich wil specialiseren in een aspect van de geschiedenis van het boek, kan aan de Leidse Universiteit zijn geluk niet op. Er kan een keuze worden gemaakt uit een groot aantal cursussen die door verschillende opleidingen, zowel binnen als buiten de eigen universiteit, worden verzorgd. De coördinatie hiervan is in handen van de Leidse Werkgroep Boekwetenschap. Degene die vervolgens als boekhistoricus wenst af te studeren kan een gecombineerd afstudeerprogramma samenstellen aan de opleidingen Geschiedenis en bijvoorbeeld Nederlands.

Boekwetenschap is een noodzakelijk stuk gereedschap om je als historicus te kunnen specialiseren in een aspect van de geschiedenis van het boek. Anderzijds brengt de student Boekwetenschap zelf veel bagage met zich mee, hetgeen in mijn geval betekende dat ik me vergaand kon specialiseren.

Mijn geschiedenisstudie (sinds 1995) stond in het teken van de militaire historie. Hier ligt naast mijn grote passie voor het boek een

Recent Verschenen Boeken:

Frits Huiskamp,
*Naar de
vatbaarheid der
jeugd.*
Nederlandstalige
kinder- en
jeugdboeken
1800-1840. Een
bibliografische
catalogus.
Leiden,
Primavera
Pers, 2000.

Arianne
Baggerman, *Een
lot uit de loterij.*
Familiebelangen
en
uitgeverspolitiek
in de Dordtse
firma A. Blussé
en Zoon, 1745-
1823. (IJKpunt
1800), Den
Haag, Sdu
Uitgevers, 2000.

*Een netwerk aan
de basis van de
Leidse
universiteit. Het
album amicorum
van*

Janus Dousa.
Facsimile-uitgave
van hs. Leiden
UB, BPL 1406,
met inleiding,
transcriptie,
vertaling en
toelichting door
Chris L.
Heesakkers.
Leiden,
Universiteits-
bibliotheek/
Uitgeverij
Jongbloed, 2000.

Tentoonstellingen in de Leidse Universiteitsbibliotheek

4 - 18 juli 2000
Pi in de bibliotheek.
Ludolph van Ceulen en de berekening van het getal pi.
Zie ook de website:<http://www.math.rug.nl/~top/pi-dag/6juli.html>

18 juli - 6 augustus 2000
Rangaku. Hollandkunde in Japan.
Stukken uit de beroemde collecties van de Waseda Universiteit in Tokyo.
Opening op 18 juli, met voordracht door Rudy Kousbroek

18 augustus - 10 september 2000
Koptische handschriften in Leiden
De verzamelingen in het Papyrologisch Instituut en de UB.

14 september - 27 oktober 2000
Staatsgevaar of sierobject.
Japanse kaarten uit de collectie Von Siebold.
opening 14 september om 16.00 uur

belangrijk deel van mijn belangstelling. Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat ik in het bijzonder houd van het militaire boek. Toen ik met het oog op mijn band met boeken in 1997 vervolgens colleges boekwetenschap ging volgen, werd al de idee geboren om een interdisciplinaire doctoraalscriptie te gaan schrijven over de militaire uitgeverij-boekhandel De Gebroeders van Cleef (1806-1967). De scriptie, waarop ik komende zomer hoop af te studeren, wordt begeleid door de heren prof. dr J.Th.M. Bank (Opl. Geschiedenis) en dr B.P.M. Dongelmans (Opl. Nederlands).

De oorsprong van de firma Van Cleef gaat terug tot 1739. Ze verwierf in de achttiende eeuw veel bekendheid als de uitgever van het werk van Wolff en Deken. Ten tijde van het Koninkrijk Holland (1806-1810) onder Lodewijk Napoleon specialiseerde ze zich

Niet-westerse schriftcultuur: Waar kunst en schrift elkaar ontmoeten...

Boeken en kunst zijn twee creatieve zaken die bij mij een speciale nieuwsgierigheid wekken. Waarom? Voor de boeken omdat zij een materiële vertaling kunnen zijn van een gedachtengoed. Voor kunst geldt hetzelfde, vermeerderd met een bewust esthetisch element, dat het object een verheven karakter geeft. Daarom bewonder ik boeken die gemaakt zijn met dit persoonlijk oog voor schoonheid en daardoor iets laten zien van de ideeënwereld van een persoon of een groep mensen.

Een speciale voorkeur koester ik voor niet-westerse schriftculturen, omdat die veelal gekenmerkt worden door een zeer eigen karakter. Door een ontbreken van de modernste technieken lijkt er meer vrijheid te zijn ontstaan voor persoonlijke uitdrukking in schrift-taal (de tekst) en bijkomende vormen-taal (o.a. de decoratie). Mijn overtuiging is dat net zoals kunst een beeldtaal is, (niet-westerse) schriftcultuur zelf ook een vormtaal is. Juist deze vormtaal die zo typerend is voor de schriftcultuur van het niet-westen spreekt mij zeer aan. Door bestude-

onder de naam De Gebroeders van Cleef echter in het uitgeven van militaire boeken. Na het vertrek van de Fransen werd in 1814 vervolgens het octrooi verkregen op het uitgeven en drukken van alle officiële militaire wetten, instructies, reglementen etcetera voor het leger van het (Verenigd) koninkrijk der Nederlanden. De firma heeft bestaan tot in 1967 en was tot de Tweede Wereldoorlog de belangrijkste militaire uitgeverij-boekhandel van Nederland.

Het merendeel van de titels in de op autopsie gebaseerde fondsreconstructie van alle militaire uitgaven van Van Cleef over de periode 1806-1960 is aanwezig in de bibliotheek van het Legermuseum te Delft. Het Legermuseum zal de studie te zijner tijd dan ook in boekvorm het licht doen zien.

Louis Ph. Sloof

ring van verschillende schriftculturen, en de relatie te zien tussen tekst en beeldvormen kan men het object plaatsen in een historisch letterkundig, een cultureel antropologisch, een kunsthistorisch en een boekwetenschappelijk perspectief.

Bij enkel het zien van bijvoorbeeld boeken uit Nepal, geschreven in het 'Newari', uit de zeventiende eeuw (een bundel gele langwerpige papieren in de breedte beschreven en aan beiden kanten beschermd door bewerkte houten platten) of manuscripten van de Naxi, een volk in Zuidwest China, geschreven in het 'Dongba' uit de negentiende eeuw (een langwerpig boekje met stroken pictogrammen), rijzen er al meteen nieuwe vragen. Door wie en voor wie werd er geschreven? Wat is de inhoud van het manuscript? Is er een traditie wat betreft het vormgeven van boeken? Is er een relatie tussen vorm en tekstuele inhoud van het boek?

Specialisatie en interdisciplinair onderzoek zijn noodzakelijk voor het kunnen beantwoorden van deze vragen. Niets lijkt mij uitdagender dan dit beperkt ontgonnen gebied te verkennen.

Gerrit-Jan Bouwman
2de-jaars kunstgeschiedenis
specialisatie boekwetenschap